

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXVIII/3

**БЕОГРАД
1989.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVIII (нова серија)

Св. 3 (1989)

САДРЖАЈ

Допринос Александра Белића развоју и афирмацији наставе српско-хрватског језика (МИЛОРАД ДЕШИЋ)	109
Зависна реченица са спецификативним значењем (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	123
О дистрибуцији алтернативних наставака у облицима инструментала јединине именичке прве деклинације (ВЛАДИМИР ГУДКОВ) .	136
О лексици у прози Воје Чолановића (ВАСА ПАВКОВИЋ)	158
Поводом једног Његошевог стиха (ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ)	183
Из новије лексике (ВЕСНА ТЕШИЋ и САЊА ЂИРИЋ)	187
Предлог поправке амандмана XXVI на Устав СР Србије (УРЕДНИШТВО)	191

Милорад Дешић

ДОПРИНОС АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА РАЗВОЈУ И АФИРМАЦИЈИ НАСТАВЕ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

1. Александар Белић припада групи најпознатијих професора Велике школе и Универзитета у Београду, групи у којој се налазе и тако славна имена као што су Даничић, Стојан Новакловић, Скерлић, Панчић, Цвијић. Више од пола вијека је предавао српскохрватски језик, оспособљавајући многе генерације наставника матерњег језика и научника који ће даље развијати лингвистичку мисао код нас.

Белић је започео наставничку каријеру на Филозофском факултету Велике школе 1900. године, кад је замијенио Љубомира Стојановића. Брзо је напредовао у наставничким звањима на Великој школи, а касније, кад је она прерасла у Универзитет (1905), и на Универзитету. Држао је предавања скоро до краја живота (1960), и то из великог броја предмета: историје српскохрватског језика, старословенског језика, српскохрватске дијалектологије, синтаксе, науке о грађењу ријечи, савременог српскохрватског језика, опште лингвистике, словенског акцента и прасловенског језика (о Белићевом педагошком раду детаљно се говори у чланку Бранислава Милановића *Александар Белић на Великој школи и Универзитету* — Зборник радова о Александру Белићу, САНУ, Београд 1976). Белић је био веома угледан универзитетски наставник. Објавио је неколико универзитетских уџбеника (у облику скрипата), од којих би требало поменути бар ове: *Гласови и акценат* (1948), *Наука о грађењу речи* (1949), *Речи са деklinацијом* (1950), *Речи са коњугацијом* (1951), *Фонетика* (1960). Ови уџбеници прештампавани су више пута.

2. Белић је био чувен не само као професор универзитета него и као научник. Његово научно дјело је обимно, што потврђује библиографија радова, која садржи 691 јединицу (Ирена Грицкат, *Библиографија радова Александра Белића*, Зборник радова о Александру Белићу, САНУ, Београд 1976). И. Грицкат тврди да то није коначна бројка: „Нису систематски прегледани

сви дневни листови, одн. часописи где је могло бити његових популарних или пригодних чланака” (433). Од Белићевих најважнијих дјела поменимо само ова: *Дијалекти источне и јужне Србије* (1905), *Акцентске студије I* (1914), *О језичкој природи и језичком развоју* (књ. I—1941. и књ. II—1959). За свој научни рад Белић је рано почео да добива признања: са 30 година живота изабран је за редовног члана Српске академије наука (1906). Послије је дуго руководио овом установом, био је један од њених најславнијих предсједника, а биран је и за члана многих страних академија наука.

3. Својим цјелокупним радом Белић је знатно допринио подизању угледа Београдског универзитета, како наставним и научним тако и организационим и политичким дјеловањем. Већ 1919. године објавио је брошуру *Универзитети као националне установе*, у којој је истакао да универзитети стварају разне стручњаке и научнике, али и утичу на стварање научног мишљења и подизање културе народа. Професори универзитета су, по њему, најприје наставници и научници, а послјете тога и признати културни радници. Белић је посједовао квалитете педагошког, научног и културног радника у највишем степену. Зато му је повјерена одговорна дужност ректора Београдског универзитета. Он се тога задатка прихватио да би дао што већи допринос развоју Универзитета. На жалост, у то вријеме дошло је до сукоба између студената и власти и Белић је, послједице неуспјешног посредовања између зараћених страна, на дужности ректора остао умјесто три само једну непуну годину (1933/1934). Додајмо овоме Белићево патриотско држање за вријеме свјетских ратова. У току првог свјетског рата он је на страним универзитетима (у Петрограду, Риму и Паризу) држао предавања и истицао оправданост борбе свог народа, чија су права била угрожена. И одмах иза тог рата, као експерт, учествовао је на конференцијама које су се бавиле утврђивањем наших граница. А у другом свјетском рату, пензионисан и искључен из јавног живота и одвојен од науке, осјетио је све страхоте логора на Бањици и одбио сарадњу са окупатором и његовим слушама.

4. Белићеве организационе способности нарочито су дошле до изражаја у његовим активностима везаним за рад неких установа и удружења, као и за почетак излагања неколико језичких часописа. Наиме, још 1929. г. Белић је изабран за предсједника Одбора задужбине Илије Милосављевића Коларца и све до смрти руководио је овом културно-просвјетном институцијом (близу 30 година). Исто тако, Александар Белић је 1910. године, са Јованом Скерлићем и Павлом Поповићем, основао Друштво за српскохрватски језик и књижевност, које се бавило

(и данас се бави) стручним питањима и школском праксом. Од 1954. године Друштво издаје часопис *Књижевност и језик у школи* (од 1956. промијењен је назив у *Књижевност и језик*). У првом броју часописа изашао је уводни чланак (*За све бољи развитак наше културе*) А. Белића, тадашњег председника Друштва, у којем је истакнут захтјев да српскохрватски језик и књижевност буду централни предмет у нашој школи: „Сви се слажемо у томе да наш језик и наша књижевност немају у школи... оно место које им припада. Јасно је... да у школи која даје и образовање и васпитање нашем младом човеку књижевни језик и данашња књижевност треба да чине наставно средиште око којег се све остало купи; а уствари, они данас то нису” (1). Поред тога, Белић је оснивач и касније уредник три значајна часописа из филологије и лингвистике, који и данас излазе: *Српски дијалектолошки зборник* (1905), *Јужнословенски филолог* (1913, са својим професором Љубомиром Стојановићем) и *Наш језик* (1932).

5. Неким својим радовима и активностима Белић је значајно доприносио подизању културе књижевног језика, писаног и говорног, и његовом нормирању. То се, прије свега, односи на његове правописе, граматике, уређивање часописа *Наш језик*, као и на рад на Речнику САНУ и терминологијама. А језичка култура и норма неодвојиве су од наставе матерњег језика.

Неколико година послје првог свјетског рата (1923) у Београду је штампан Белићев *Правопис књижевног српскохрватског језика*, књига, значајна за културу једног народа, у којој је изнесена правописна норма. *Правопис* је доживио више издања (посљедње је било педесетих година, са насловом *Правопис српскохрватског књижевног језика*). Запажено је такође учешће А. Белића, као представника САНУ, у раду Правописне комисије која је израдила заједнички *Правопис српскохрватског књижевног језика* (Матица српска, Матица хрватска, 1960).

Главни разлог за покретање *Нашег језика* било је Белићево настојање да се његовању језика поклати више пажње и да се језичка култура подигне на знатно виши ниво. Сам Белић је у овом часопису објавио велики број својих чланака посвећених језичкој култури и популарно писаних за ширу публику. Ти прилози су свакако утицали на развој књижевнојезичког израза код нас, посебно у предратном школству што се може закључити на основу напомене дате испод самог наслова часописа: „Овај је часопис препоручен свим школама одлуком Министарства просвете”.

Од 1920. године Белић је руководио Лексикографским одсеком Српске академије, у коме је скупљање грађе за велики рјечник започето још крајем 19. вијека. Кад је Лексикографски одсек прерастао у Институт за српскохрватски језик (1947), Белић је постао директор Института и на тој дужности је остао до краја живота (1960). Сарадници Института, предвођени Белићем, успјели су да израде прву књигу великог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, који је издала Српска академија наука 1959. г. (досад је изашло 13 књига). У Уводу је, као главни уредник, А. Белић истакао да *Речник* „обухвата савремено речничко благо Срба и Хрвата” (VII), да он има „општекултурни значај” и затим додао: „Својим залажењем у различне кутке живота и радиности наших народа он никако не тежи да се њиме замене термилошки речници, толико потребни савременом социјалистичком развиту наших народа. То би знатно удилло прегледности у њему и проширило би необично његов обим. . . ; али је било потребно, с једне стране, да у овај *Речник* уђе оно што чини општу образованост или општу културу наших народа, а, с друге стране, да и овај општекултурни део нашег језика пригрли онај тип лексичких речи који најбоље одговара и начелима и духу нашег народног језика” (VIII). Ове ријечи указују на нормативни карактер *Речника*, што је још јасније казано, такође у Уводу, приликом изношења мишљења о улози састављача рјечника и граматика: „у самим речницима и граматицима њихова је дужност да књижевни језик опишу и да стално показују колико су нове тековине у складу са духом народног језика. . . Правила која прописују — истичу из самог материјала који су дали ствараоци књижевног језика, схваћени у широком смислу речи” (XXIII—XXIV). Свему овоме могло би се додати запажање да су велики, вишетошни рјечници, који заиста имају „општекултурни значај”, добра основа за писање мањих рјечника, међу њима и школских.

Наведено је већ Белићево мишљење о неопходности постојања термилошких рјечника, изречено поводом *Речника САНУ*: „он никако не тежи да се њиме замене термилошки речници, толико потребни савременом социјалистичком развиту наших народа”. Белић је имао јасан став о овом питању много раније и практично је радио на његовом рјешавању. Наиме, он се јавља као редактор неколико терминологија у издању Министарства просвете: *Грамматичка терминологија*, *Зоолошка терминологија* — 1932. г., *Књижевна терминологија* — 1933, *Ботаничка терминологија*, *Хигијенска терминологија* — 1934. г. С обзиром на предмет излагања, требало би да се нешто више задржимо на *Грамматичкој терминологији*. У ствари, неопходно је на самом почетку истаћи неке мисли из Предговора, као нпр. оне о терминологији у настави: „Велика је не-

згода наше средњошколске наставе од неуједначености терминологије и номенклатуре њених уџбеника и помоћних стручних књига. Овим терминологијама и номенклатурама уклања се то шаренило термина и прописује се за један појам или један предмет само *један термин*" (V). А о грађи за термине у овој књизи и о њиховој обавезности каже се: „У основици ове терминологије наводе се термини црпени из уџбеника предмета којему је посвећена, тј. из граматика српскохрватског и других језика који се у средњим школама предају... Дакле, ако је коме потребан још који термин који овде није наведен за какав нов појам, он ће га моћи употребити; али за појмове који су овом терминологијом обухваћени — обавезни су они термини који су овде наведени" (VI—VII). Корисно је што су сви српскохрватски термини акцентовани, и то у духу Вук-Даничићеве акцентуације. Тај посао обавили су Александар Белић и Стјепан Ившић, чланови Терминолошке комисије. *Грамматичка терминологија* заслужује опширан коментар, али оваје ће бити довољно да се помене да неки од предложених термина нису касније усвојени или су данас у употреби само у неким областима српскохрватске језичке територије. Тако термини *променљивица* (*промјенљивица*) (*промјенљива ријеч*) и *непроменљивица* (*непромјенљива ријеч*) нису прихваћени у широј пракси, као што ни синтагма *старословенски* (*старословјенски*) *језик* у данашње вријеме нема члана *старословјенски*, а у Хрватској се употребљава само *старославенски*. Такође, *зарез* или *зарез* сведени су данас на *зарез* у читавом српскохрватском језику, *тачка* је у западној варијанти замијењена термином *точка*, док су *барбаризми* и *хистори(ј)ски* остали углавном у западној варијанти (у источној гласе *варваризам* и *историјски*). Понекад се чак западна варијанта изједначава са ијекавским изговором: „*словеначки* (*словенски*) у јекавском говору". Али и поред свега тога не може се одрећи *Грамматичкој терминологији* одређени утицај на уједначавање термина у областима са српскохрватским језиком, не само у школству него и много шире.

6. Белић је поред универзитетских уџбеника писао и средњошколске, тј. уџбенике за ученике нижих разреда тадашње осмогодишње средње школе, јер се у вишим граматика није предавала (данас су ти нижи разреди старији разреди осмогодишње школе). Штампao је следеће граматике: *Грамматика српскохрватског језика за први разред средњих и стручних школа* (Београд 1932; друго издање 1933), *Грамматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа* (Београд 1932; друго издање 1934), *Грамматика српскохрватског језика за трећи разред средњих и стручних школа* (Београд

1933), (са А. Жежељом) *Граматика српскохрватског језика за први разред средњих школа* (Београд 1940).

У *Граматичи српскохрватског језика за први разред средњих и стручних школа* (друго издање) дати су Предговор и Предговор Другом издању, у којима Белић саопштава неколико важних напомена. Говорећи о главном задатку своје школске граматике, он каже: „Она треба ученике да научи да посматрају језик и разумеју његове особине”. Све је подређено томе задатку, чак и дужина појединих одељака, која зависи од значаја материје која се у њима излаже: „Ако се коме учини да има неке несразмере међу појединим одељцима, нека има на уму — да је то тако намерно урађено према значају онога што се у одељцима износи. Према томе, на тим одељцима треба и наставник дуже да се задржи”. Понекад је дужина текста условљена употребом термина: „пошто ми је пало у део да сарађујем на утврђивању школске терминологије, ја сам сада већ унео термине који су узети као обавезни за школску граматiku. Због тога сам морао своје излагање каткада мало проширити, да би сви термини били јаснији”. Уједначеност и прецизност термина и данас су актуелни у нашој школској и научној граматичи. У Предговору другом издању Белић напомиње: „У другом су издању извршене потребне измене и поправке”. Он, дакле, не сматра себе непогрешивим; оно што је сам увидио да треба исправити, или су му то други савјетовали, он исправља.

Белићева *Граматика* за први разред има седам дијелова: увод, азбука, изговор и творба гласова, подјела ријечи на слоге, акценат, реченични знаци; реченица (просте и сложене); врсте ријечи и њихова служба у реченици; састав ријечи; именска промјена; глаголска промјена; реченични знаци. Уз излагања, објашњења долазе вјежбе и задаци (штампани ситним слогом), исказани углавном императивним и упитним облицима: „Узми текст из читанке на страни . . . Повади све речи и стави их у азбучни ред” (6). „Који се самогласници изговарају у задњем делу уста, који у предњем?” (8). Упитних реченица има и у основном излагању; оне му дају потребну живост: „Шта још осећамо при изговору самогласника поред звука или звучне струје која им даје звучност? Да је при изговору *a* језик позади мало уздигнут, а напред мало опуштен” (7). Примјери, истакнути курзивом (као и дефиниције, важније констатације и појмови), понекад су дати у облику краћих текстова (14, 16).

Аутор објашњава како, помоћу којих питања се могу идентификовати поједине језичке категорије, нпр. субјекат и предикат. У захтјеву се иде још даље па се постављају и општија питања, да би се дошло до лингвистичког појма субјекта односно предиката; дакле, иде се од лакшег ка тежем, од конкретног ка

апстрактном (принцип поступности): „Субјекат се у реченици најлакше проналази, ако се уз прирок стави питање речју *ко* или *шта*. А предикат се најлакше налази, ако се уз субјекат стави питање изразом *шта ради* или *шта чини*. Ко лети? — *птица*. Шта ради птица? — *лети*.

Може се ставити и општије питање: о чему се у реченици говори? — *о птици*, дакле, птица је подмет; шта се о подмету говори? — *да лети*, дакле, *лети* је предикат” (18).

Писац уџбеника најчешће се обраћа ученику, али у извјесним случајевима и наставнику: „Нека ученици покажу које су од ових речи неизведене, а које су изведене: *зуб*, *ноћ*, *пустиња*, *учитељ*... Отворите стр. ... читанке. Нека један од вас издвоји на тој страни све просте и сложене речи, све неизведене и изведене” (41).

Формулација „Нека један од вас издвоји” свакако је упућена ученицима, али захтјев „Нека ученици покажу које су...” није директно обраћање ученицима него прије свега наставницима да своје слушаоце позову на вјежбање ријечима: „Покажи(те) које су...”. Реченицом „Отворите стр. ... читанке” аутор *Граматики* обраћа се и ученицима („Отворите”) и наставницима који треба на часу да саопште страну (они су, наравно, раније одабрали одговарајући текст, за вријеме припрема за час). Узгред да кажемо, други задатак из творбе ријечи тешко је бреме за једног ученика; боље би било да га рјешавају двојица — један просте и сложене, други неизведене и изведене ријечи.

У Предговору *Граматици српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа* (прво издање) А. Белић износи мишљење да значење и употреба ријечи имају предност над облицима и да у настави треба значење и употребу обрађивати прије промјене: „Иако је потребно да ученици лепо усвоје облике књижевног језика... али је још важније или толико исто важно да знају њихову намену и њихову употребу... Тако исто сам сматрао да и у Другим одељцима познавање значења и употребе осталих имена мора претходити њиховој промени”. Због тога је направљен овакав редослијед дијелова у *Граматици* (има их, као и у претходној књизи, седам): гласови; грађење ријечи; употреба и значење падежа; именичка промјена; пријдеви; замјенице; непромјенљиве ријечи.

Монотонију текста разбијају графички прилози, цртежи: говорних органа (3), гласних жица (4) и положаја језика при изговору вокала *а*, *у*, *и* (7). Графичким приказивањем говорних органа у наставу се уноси више очигледности, толико потребне баш овом узрасту. Такву намјену има и приложена табела вокала с обзиром на положај језика (6). Корисно је што су примјери у уџбенику акцентовани, али су ипак за ученике овог узраста те-

шки одјељци у којима се посебно говори о акценту именица и придајева.

Граматика српскохрватског језика за трећи разред средњих и стручних школа обухвата осам цјелина: значење и грађење глагола; значење глаголских облика; грађење глаголских облика; глаголи по врстама и њихови облици; акценат у глаголских облика; проста реченица и употреба глаголских облика; напоредне (независне) реченице у сложеним реченицама; зависне реченице у сложеним реченицама и употреба времена и начина у њима. Цјелокупна материја односи се на глаголе и реченице. И овдје се синтакса обрађује прије морфологије. У задацима се често тражи да се нека појава уочи и увјежба на тексту из читанке. Уосталом, већ у Предговору је истакнуто да је текст основно полазиште: „И ова грамика полази увек од текста; она тежи да научи ученика да сам мисли о своме језику, тако да сам може саградити и облике који су му потребни и реченице ма које било врсте”. Неки дијелови уџбеника нису примјерени ученичком узрасту (нпр. акценат глаголских облика и подјела глагола на осам врста).

Белићеве граматике побудиле су, одмах по изласку, велико интересовање и код наставника који су се њима служили у школи и код дотадашњих писаца уџбеника. Поред похвала било је и критика. Тако је Илија Лалевић хвалио многа добра рјешења у Белићевим уџбеницима и истицао Белићеву стручност, али је и замјерио због извјесне недосљедности и неприступачности излагања (*А. Белић: Грамика српскохрватског језика за I, II и III разред*, Гласник Југословенског професорског друштва, XIV, св. 5, 6). Касније су и други писали о овим уџбеницима, а најпотпунији приказ Белићевих граматика и бројних чланака из методике наставе српскохрватског језика написала је Ирена Грицкат (*Александар Белић као средњошколски педагог*, Зборник радова о Александру Белићу, САНУ, Београд 1976).

Шта би се данас могло рећи о вриједности Белићевих граматика? Шта су оне значиле у вријеме кад су се појавиле и у каснијем периоду? Објективна анализа упућује на извјесне њихове недостатке методичке природе: градиво по обиму и тежини каткад превазилази могућности ученика, излагање није увијек довољно приступачно дјечјем узрасту, методичка апаратура није развијена у потребној мјери. Али при оцјењивању уџбеника, а то се односи и на ове школске граматике, мора се узимати у обзир, поред педагошког, и стручни, научни аспект. Школска грамика не може бити квалитетна ако није једним својим дијелом и научна, ако није заснована на најновијим, научно прихватљивим резултатима. А Белићеве средњошколске граматике биле су на нивоу ондашње сербокroatистике, можда су чак и пред-

њачиле у неким елементима, крчиле нове путеве. И то су њихови највећи квалитети. Зато су и могле да послуже каснијим писцима уџбеника као добра основа за научно фундиране приручнике, у којима свакако ни методички захтјеви нису били за постављени.

7. Белићево интересовање за средњошколску наставу није се сводило само на писање граматика. Он је, наиме, објавио већи број чланака из методике наставе српскохрватског језика, у којима се дотакао многих значајних питања. Нека од њих и данас су актуелна.

Један од основних циљева наставе матерњег језика, по Белићу, јесте развијање ученичког мишљења, оспособљавање ученика да, уз помоћ наставника, долази до општијих правила и дефиниција, а не да их учи напамет: „Предавање матерњег језика мора и стварно постати главни предмет у нижој средњој школи, а не само формално, по броју часова, како је данас. То је једна од ретких наука која даје могућности да ученик сам непосредно посматра предмет свога учења, да му сам проналази различне стране и долази — наравно, уз помоћ наставникову — до општијих закључака, до правила или закона. Он се ту учи мишљењу, учи се да врши апстракције полазећи од реалног материјала и учи се саморадњи. Има ли чега драгоценијег у дечијем духовном образовању? Па како дубоко да не жаљалимо када видимо како се то обично своди на памћење тобожњих правила и граматичку гимнастику која сем досаде и дангубе не дају ништа друго!” (О нашој средњошколској граматички, Наш језик, III, св. 1, 1934, 11). Све ове, веома значајне препоруке и упозорења важе и за данашњу наставу. Двадесет година касније Белић их је на одређени начин поновио: „Не би требало само да сам наставник сувише улази у теорију појава и да сам тумачи све. Не, треба да он води ученике да би сами осетили у чему је главна суштина ових анализа и оног материјала о којем се говори. Не треба никад заборавити да је ту ученичка саморадња, ученичка мисао главно, а све друго, наставничково руковођење и по које тумачење, споредно. Тако ће ученик научити да мисли о своме језику и да га разуме” (Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи, Књижевност и језик у школи, бр. 4, 1954, 256). Ако ученик научи „да мисли о своме језику”, онда ће лакше остварити још два циља: овладавање књижевним језиком и упознавање са „језиком уопште”, са неким особинама које су заједничке свим језицима свијета, што ће му олакшати и учење страних језика (О нашој средњошколској граматички, св. 1, 7).

А. Белић није придавао исти значај свим језичким областима. Посебно се залагао за проучавање опште лингвистике, синтаксе и творбе ријечи. Сматрао је да би настава и матерњег и

страних језика у средњој школи требало да буде заснована на општим принципима науке о језику и језичкој природи. Наравно, општелингвистички апстрактни појмови (зависност и независност у језику, промјенљивост и непромјенљивост итд.) морали би да буду објашњавани средњошколцима на приступачан начин (*О науци о језику у средњој школи*, Наш језик, VIII, н.с., св. 1—2, 1956, 2—4; слично и у другим чланцима: *Значај лингвистичких студија за опште језичко образовање*, Наш језик, VII, н.с., св. 3—4, 1955, 67—68; *Српски језик и књижевност у средњој школи*, Наш језик, II, н.с., св. 1—2, 4; *Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи*, 255). У настави, према Белићу, неопходно је да се пође од синтаксе, посебно синтаксе реченице, а онда би дошла творба ријечи и иза ње морфологија: „У предавању језика мора се полазити од реченице, зато што ми реченицама говоримо и зато што све добива у језику у реченици своје крајње формирање: и облик, и значење, и веза речи и израза у њој... Из овога излази да су за средњу школу најважнији они делови граматике у којима се говори о функцији речи и њених облика и њихову значењу. Дакле, на првом месту — синтакса и наука о грађењу речи (или наука о речима), па тек иза тога морфологија или наука о облицима. То значи да цело предавање матерњег језика од I-ог разр. до IV-ог мора бити пројекто синтаксом, јер се у њој дају функције и значења речи и облика” (*О нашој средњошколској граматичи*, Наш језик, III, св. 2, 1934, 37). Погодним вјежбањима богатио би се дјечији рјечник и „деца би са лакоћом ушла у механизам стварања речи”, као што би одговарајуће вјежбе из морфологије помогле ученицима да науче како у књижевном језику гласе облици у којима гријеше (у истом чланку, 38—39). Најзад, вјежбе су потребне и у фонетици, којој је Белић придавао одређени значај, нарочито због фонетског правописа код нас. Фонетски правопис захтијева добар говор: „када је већ принцип једног правописа „Пиши као што говориш”, онда му се мора додати и други део: „али се постарај претходно да правилно говориш”” (у истом чланку, 40).

Није Белић заборављао ни стилистику; чак јој је придавао исти значај као и синтакси и творби ријечи: „Три су главна пута која воде истом циљу: познавању књижевног језика...; то је на првом месту: познавање грађења речи једног језика, познавање његове синтаксе и његове стилистике. Та три одељка језичког испитивања претстављају оно што је данас најважније... Ето зашто поменуће три дисциплине морају бити у средишту и школске обуре” (*Стална потреба*, Наш језик, IV, св. 4, 97—98; слично и у прилогу *Српски језик и књижевност у средњој школи*, 3). Стилистику би најбоље било учити у вишим разредима средње школе, гдје би биле организоване и стилске вјежбе

(Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи, 256; тако и у прилогу *О науци о језику у средњој школи*, 4—5).

У Белићевим чланцима доста пажње посвећено је говорној култури. О њој се расправља са једног много ширег аспекта, она се не доводи у везу само са школом него и са позориштем и јавним животом. Два су разлога за такву свеобухватност: прво, говорна култура обухвата многе области друштвеног живота, не само школство, и друго, сам Белић је био човјек веома широке културе, заинтересован за свијет умјетности (књижевност, ликовна и сценска умјетност). Прошло је више од пола вијека како се А. Белић жалио на низак степен говорне културе: „Језичка, уметничка, говорна култура код нас није на високом ступњу. Њој се не даје довољно значаја ни у школи, ни у позоришту, ни у јавном животу. Време је да се и о њој поведе више бриге” (*Позоришни језик*, Наш језик, II, св. 3, 1933, 67; о улози школе и позоришта у развијању говорне културе расправља се и у чланку *Опет о позоришном језику*, Наш језик, II, св. 5, 1934, 132). Белићеве ријечи важе, на жалост, и за данашње вријеме, с тим да се уз позориште могу навести још филм, радио и телевизија, као институције у којима се не води довољно рачуна о говорном изразу. Проблемима дикције, доброг рецитовања и читања, у школи и ван ње, посвећен је прилог *Говор и језик* (Наш језик, VII, н.с., св. 5—6, 1956, 138), гдје читамо: „Али то тражи велику вештину и уживљавање у садржај текста и одушевљења њиме . . . Наравно, то се не може одмах тражити од рецитатора. И ту мора бити поступности и сталног вежбања. Када би часови српског језика у средњој школи делимиче били и томе посвећени, сигурно би били и живљи и занимљивији. Нарочито, ако би сви ученици у томе сарађивали . . . Затим сталним читањем различитих текстова: читанке са смером показивања дикције — стално би се усавршавао смисао за добру дикцију. Уосталом и читанке би морале водити рачуна о овој страни захтева. И нарочито стални курсеви са вечерњим и уопште ваншколским часовима помогли би да се ова страна културног живота и код нас знатније развије”. Сасвим је разумљиво што се, у срединама са изговором и акцентом друкчијим од књижевног, тражи од наставника матерњег језика „да организује и нарочите часове правилног изговора” (*Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи*, 258). Такође, Белић оправдано захтијева од сваког наставника у средњој школи, без обзира на предмет који предаје, да говори о границама књижевнојезичке норме: „Наставници појединих предмета не би требало да добију право предавања свога предмета у средњој школи докле не би савладали овај први услов свога наставничког позива: да сами владају исправним књижевним говором” (*Српски*

језик и књижевност у средњој школи, 3). Овај захтјев ни до данас није у потпуности испуњен у многим нашим школама, основним и средњим, што несумњиво потврђује актуелност Белићеве мисли.

Белић се дотакао још неких области. О историји језика и дијалектологији, по њему, требало би средњошколци да знају само неке најосновније чињенице (*Значај лингвистичких студија за опште језичко образовање, 67; О науци о језику у средњој школи, 1—2*). Међутим, проучавање рјечника један је од најважнијих задатака средњошколске наставе: „Као најважнији делови те обуке били би: савлађивање речника књижевног језика, упознавање његових изражајних могућности” (*Српски језик и књижевност у средњој школи, 3*). Исто тако, од великог значаја је и подизање нивоа писмености код ученика: „Други је задатак наставников да прошири и удуби писменост код својих ученика. То је досад чињено на врло прост начин: учењем граматике и поправљањем задатака ученичких. То је довело до тога да ученици омрзну граматiku... Сваки ученик треба само да одреди однос свога језика... према системи нормативне граматике и да утврди њена одступања... И ту ученик има да поправи свој језик. Како ће он то учинити, то има да му покаже наставник” (*Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи, 257*). Писменост на неки начин обједињује наставу књижевности и књижевног језика, који су неодвојиви једно од другог: „То значи да се књижевност учи не ради књижевности, већ ради књижевних дела и онога што она могу да открију читаоцу... Писменост је огледало успеха или неуспеха средње школе у раду са ученицима у области књижевности и књижевног језика... Није питање ту у броју часова за језик и књижевност, броју писмених и домаћих задатака и прочитаних књига, већ у начину како је све то вођено” (*Српски језик и књижевност у средњој школи, 7*).

За квалитетно извођење наставе неопходно је да наставници матерњег језика буду веома стручни. Белић је то наглашавао јер су тридесетих година матерњи језик често предавали нестручњаци (историчари, математичари и др.), што је наставу доводило на врло низак ниво (*О нашој средњошколској граматици, 8; Граматика у школи, Наш језик, IV, св. 3, 65—66*, аутор се потписује као „Пријатељ средње школе”). Стручност је важна колико и методика рада, има чак предност над њом: „Није довољно познавати методiku рада, умети обрађивати методску јединицу по свим правилима добро схваћених методских захтева, већ је, пре свега, потребно познавати саму материју с оне стране која ће дати право обавештење о извесном питању” (*Из методике предавања српскохрватског језика у средњој школи, 253*). Белић се залагао за отварање педагошког института на универзитету

или катедре за методику наставе матерњег језика и књижевности (што је данас остварено) и за усавршавање наставника путем курсева (*ГраMATика у школи*, 67; *Српски језик и књижевност у средњој школи*, 5—6). Тражио је да се пишу три врсте уџбеника: двије за ученике (основни уџбеници и „књиге вежбања”) и једна за наставнике (приручници) (*Трећи међународни конгрес слависта — Збирка одговора на питања*, св. 1, 1939, 200—201 — са М. Павловићем; *Српски језик и књижевност у средњој школи*, 4).

У Белићевим методичким прилозима нашло је мјесто и разматрање о средњошколским граматицама. За Белића, граMATика мора бити „један систем повезаних знакова од којих сваки има своју службу у том систему, помажући другим знацима или допуњујући их”; осим тога, „наша се граMATика мора оснивати на добром, исцрпном и свестраном познавању и проучавању нашег језика” (*О нашој средњошколској граматици*, 6—7). Од школске граMATике се тражи „да је у њеној основици језик, тј. смисао, значење, а не само форма. Не сме бити занемарен ни облик ... Али све мора бити основано на значењу, на употреби речи” (у истом чланку, 10—11). А до смисла, значења долази се полазећи од реченице, од текста, Белић говори и о односу уџбеника према програму (*О нашој средњошколској граматици*, 41), о њиховој међусобној зависности: уџбеник је донекле ограничен програмом, али ће и програм бити допуњен корисном новином из уџбеника. Најзад, школска граMATика, коју није лако написати, треба да је на одређеном научном нивоу, треба такву граMATику „помирити са научном” (у истом чланку, 43).

Ширина којом је А. Белић приступао најзначајнијим питањима наставе српскохрватског језика показује се и у његовом истицању повезаности наставе матерњег језика и страног. Наиме, ученик који добро познаје матерњи језик лакше учи и стране језике, а наставник страног језика квалитетније држи наставу ако добро зна природу матерњег језика (*О нашој средњошколској граматици*, 8; *ГраMATика у школи*, 66).

8. О животу у раду Александра Белића могле би се написати читаве студије. Али и овако летимичан преглед показује да је ријеч о великану наше науке и културе. У цјелокупном његовом раду значајно мјесто заузимају активности везане за унапређивање наставе српскохрватског језика. Веома много је допринио развоју наставе матерњег језика: као универзитетски професор, као научник, као руководилац научних и културних установа и стручних друштава, као уредник значајних језичких часописа, као стручњак који је много урадио на подизању језичке културе и нормирању српскохрватског књижевног језика. Од огромног значаја су Белићеви универзитетски и средњо-

школски уџбеници, а посебно су важни његови чланци из методике наставе. Својим граматикама помогао је писцима средњошколских уџбеника да стручније, научније излажу материју. А у бројним методичким прилозима, у којима се дотакао свих битнијих питања наставе матерњег језика, дао је наставницима корисне савјете како да рад у школи подигну на виши ниво. Многе идеје изнесене у чланцима из методике не важе само за вријеме кад су саопштене — Белићева мисао је у великој мјери и данас актуелна.